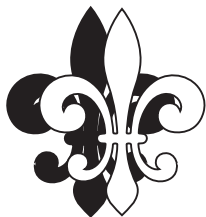

Шкільна бібліотека

Александр Дюма

Три мушкетери

Роман

Харків
«Фоліо»
2021

ПЕРЕДМОВА,

*де автор зазначає, що герої,
про яких він матиме за честь розповісти читачам,
не міфічні, хоч їхні імена
й закінчуються на «ос» та «іс»*

Не минуло ще й року відтоді, як, шукаючи необхідні матеріали для своєї історії Людовіка XIV, у Королівській бібліотеці я випадково натрапив на «Мемуари пана д'Артаньяна», видані — як і більшість творів того часу, коли автори зважувалися говорити правду, але не мали й найменшого бажання переселитися на тривалий чи короткий час до Бастилії, — в Амстердамі, у П'єра Ружа. Назва мене так заінтригувала, що я прихопив ці спогади додому, звісно, з дозволу хранителя бібліотеки, й жадібно взявся за їх читання.

Я не збираюся докладно аналізувати цей надзвичайно цікавий твір, а лише пропоную його увазі тих моїх читачів, яких не перестають захоплювати картини минулого. Вони знайдуть у цих мемуарах майстерно намальовані портрети людей тих часів, і хоч ці начерки зроблені здебільшого на дверях казарм або на стінах шинків, а проте читачі впізнають у них Людовіка XIII¹, Анну Австрійську², Рішельє³, Мазаріні⁴ та інших придворних, чії зображення такі само точні, як і у творах пана Анкетіля⁵.

Але ж відома річ: іноді вразлива душа поета відгукується на те, що зовсім не хвилює широке коло читачів. І, захопившись подробицями тих спогадів, які, безперечно, не залишать байдужими й інших, ми зацікавилися однією обставиною, якій ніхто, мабуть, не надав особливого значення.

Розповідаючи про свої перші відвідини капітана королівських мушкетерів пана де Тревілья, д'Артаньян згадує про трьох молодих людей, що їх він зустрів у передпокої — вони служили в тому самому знаменитому полку, куди й він домагався честі бути зарахованим. Звали їх Атос, Портос та Арамис.

¹ Людовік XIII (1601—1643) — син Генріха VI і Марії Медичі, французький король з 1610 року.

² Анна Австрійська (1601—1666) — французька королева, дружина Людовіка XIII з 1615 року.

³ Рішельє (1585—1642) — Арман Жан дю Плессі, кардинал; будучи з 1624 року першим міністром Людовіка XIII, фактично правив Францією.

⁴ Мазаріні Джуліо (1602—1661) — кардинал, наступник Рішельє на посту першого міністра Франції.

⁵ Анкетіль (1723—1806) — абат, автор багатотомної історії Франції.

Треба зізнатися, ці незвичні імена неабияк здивували нас, і відразу спало на думку, що це — звичайнісінькі псевдоніми, за якими д'Артаньян приховав, можливо, відомі всім імена, якщо тільки власники цих чудернацьких прізвиськ самі не обрали їх того самого дня, коли з власної примхи, через обставини життя або ж бідності вони вдягли прості плащі мушкетерів.

Відтоді ми втратили спокій, розшукуючи у творах сучасників бодай якийсь слід цих незвичних імен, що викликали в нас такий інтерес.

Тільки перелік книжок, прочитаних нами з цією метою, зайняв би цілий розділ, що, напевно, збагатило б знаннями наших читачів, але навряд чи було б їм цікаво. Тому лише зауважимо, що саме в ту мить, коли ми, зовсім зневірівшись після марних і тривалих досліджень, вирішили було вже припинити розшуки, ми нарешті знайшли, завдяки пораді нашого знаменитого і вченого друга Полена Паріса¹, рукопис *in-folio*, позначений номером 4772 чи то 4773, не пригадуємо точно, і названий:

«Спогади графа де Ля Фер про деякі події, що сталися у Франції наприкінці правління короля Людовіка XIII і на початку правління короля Людовіка XIV».

Можете собі уявити, яка велика радість нас охопила, коли, гортаючи цей рукопис, останню нашу надію, ми знайшли на двадцятій сторінці ім'я Атоса, на двадцять сьомій — Портоса, а на тридцять першій — згадку про Араміса.

Знахідка зовсім невідомого рукопису в епоху, коли історична наука сягнула такого високого рівня, видалася нам майже чудом. Ми негайно почали клопотатися про дозвіл надрукувати його, щоб коли-небудь прийти з чужим багажем до Академії Написів і Красного Письменства, якщо нам не пощастить, — що цілком ймовірно, — потрапити до Французької академії з багажем власним.

Такий дозвіл, вважаємо за свій обов'язок сказати це, було нам люб'язно надано, що ми й засвідчуємо тут, аби прилюдно спростувати твердження деяких недоброзичливців, нібито наш уряд без належного піетету ставиться до літераторів.

Отож, подаючи на суд читачів першу частину цього дорогоцінного рукопису і давши відповідну йому назву, ми зобов'язуємося, коли перша частина матиме успіх, на який заслуговує, — у чому ми не маємо жодного сумніву, — негайно опублікувати й другу.

Оскільки ж хрещений батько є другим батьком, ми пропонуємо читачам бачити в нас, а не в графові де Ля Фер, привід для своєї втіхи або нудьги.

Відтак переходимо до нашої розповіді.

¹ Полен Паріс (1800—1881) — французький учений, що вів дослідження в галузі середньовічної літератури Франції.

ЧАСТИНА ПЕРША

I

ТРИ ПОДАРУНКИ ПАНА Д'АРТАНЬЯНА-БАТЬКА

У перший понеділок квітня 1625 року невеличке містечко Менг, звідки родом і автор «Роману про троянду»¹, вирувало так, наче гугеноти² збиралися перетворити його на другу Ла-Рошель³. Чимало городян, угледівши жінок, які бігли до Головної вулиці, й почувши плач дітей, що долинав з порогів будинків, квапливо надівали обладунки і, для більшої хоробрості, озброювалися хто мушкетом, а хто бердишем. Поодинокі або й гуртом вони поспішали до корчми «Вільний мірошник», перед якою невпинно зростав тісний і галасливий натовп цікавих.

За тих часів такі хвилювання були явищем досить звичним, і лише зрідка якесь місто могло похвалитися тим, що не залишило у своїх літописах згадки про схожу подію. Вельможі билися один з одним, король ворогував з кардиналом, іспанці вели війну з королем. Але, крім цих воєнних конфліктів — то прихованих, то явних, то ледве тліючих, то бурхливо палаючих, — були ще й грабіжники та жебраки, гугеноти, волоцюги і слуги, які мали за ворогів геть усіх. Городяни час од часу виступали проти грабіжників, проти волоцюг і проти слуг, нерідко — проти феодалів і гугенотів, вряди-годи — проти короля, але проти кардинала та іспанців — ніколи. Саме через цю давню звичку згаданого першого понеділка квітня 1625 року городяни, почувши шум і не побачивши ні жовто-червоних прапорів, ні мундирів прибічників герцога Рішельє, мерщій кинулися до корчми «Вільний мірошник».

¹ «Роман про троянду» — знаменита середньовічна поема (XIII ст.). Першу її частину написав Гійом де Лорісс, а другу — Жан Шопінель (Клопінель), виходець із Менга.

² Гугеноти — прибічники кальвіністської (протестантської) релігії у Франції.

³ Ла-Рошель — місто на березі Атлантичного океану, оплот гугенотів.

І тільки там усі зрозуміли причину переполоху.

Юнак... Спробуємо намалювати його портрет: уявіть собі Дон-Кіхота вісімнадцяти років, Дон-Кіхота без обладунків, без лат і набедреників, у шерстяній куртці, синій колір якої набрав своєрідного відтінку — щось середнє між рудою глиною та блаватом. Видовжене смагляве обличчя, гострі вилиці — ознака хитрості, м'язи на щелепах надмірно розвинуті — прикмета, за якою можна безпомилково визначити гасконця¹, навіть якщо він без берета, — а наш юнак був-таки у береті, прикрашеному жалюгідним пером; погляд відкритий і розумний; ніс гачкуватий, але тонко окреслений. Молодий гасконець був зависокий для юнака, але замалий — для дорослого чоловіка. Хтось недосвідчений сказав би, що це — мандрівний нащадок якогось фермера, якби не довга шпага на шкіряній португії, що була по ногах свого власника, коли він ішов, і куйовдила ріденьку шерсть його коня, коли він їхав верхи.

Бо в нашого юнака був кінь, ще й такий примітний, що на нього кожен звертав увагу. Це був беарнський² мерин жовтуватої масті років дванадцяти-чотирнадцяти, хвіст якого давно обліз, а на ногах виднілися хворобливі нарости. Конячина понуро брела, звисивши морду нижче колін і не зважаючи на вершника, який марно натягував раз у раз вудила, а проте ще могла за день здолати вісім льє. На лихо, ця безперечна достойність так затьмарювалася її незграбною ходою і дивною мастю, що на ті часи, коли майже всі знали на конях, поява згаданої шкапи в Мензі, куди вона ступила чверть години тому через ворота Божансі, збурила спокій городян, прикро вразивши вершника.

І це було тим нестерпніше для юного д'Артаньяна (так звали нашого Дон-Кіхота, який осідлав новоявленого Росінанта), що він і сам чудово розумів — хоч яким би вправним наїзником був, — наскільки безпорадний у нього вигляд на цьому коні. Ніби відчувачи, що не обереться з ним клопоту, він тяжко зітхнув ще в ту хвилину, коли приймав його в дарунок від д'Артаньяна-батька. Юний д'Артаньян підозрював, що красна ціна цьому представникові конячого роду — не більше двадцяти літрів. Проте жодною мірою не можна заперечувати й того, що слова, якими батько супроводив цей подарунок, були безцінні.

— Сину мій! — мовив гасконський дворянин тією неповторною беарнською говіркою, якої Генріх IV³ так ніколи і не зміг позбутися. — Сину мій, цей кінь з'явився на світ у домі вашого батька років тринадцять тому й усі ці роки чесно служив нам, тому ви повинні його любити. Хай би що там сталося з вами, не продавайте його, дозвольте йому в пошані та спокої померти від старості. І, якщо ви на ньому вирушите в похід, піклуйтеся про нього, як ви пік-

¹ Гасконь — область на півдні Франції.

² Беарн — область на півдні Франції.

³ Генріх IV (1553—1610) — король Франції з 1589 по 1610 рік, народився в Беарні.

лувалися б про свого вірного слугу. При дворі, — вів далі д'Артаньян-батько, — якщо ви матимете честь бути там, на що, зрештою, вам дає право давність вашого роду, з гідністю носить дворянське ім'я, яке ось уже понад п'ятсот років уславляють ваші предки. Не дозволяйте нікому, за винятком кардинала й короля, без належної поваги ставитися до вас і ваших близьких. Під словом «близьких» я маю на увазі ваших рідних і друзів. Тільки мужністю — чуєте, тільки мужністю! — дворянин у наші дні може прокласти собі дорогу. Хто здригнеться бодай на мить, можливо, втратить нагоду, яку саме цієї хвилини йому пропонувала доля. Ви молоді й зобов'язані бути хоробрим з двох причин: по-перше, ви гасконець, а по-друге — ви мій син. Не бійтеся несподіванок і шукайте пригод. Я дав вам можливість навчитися володіти шпагою. У вас залізні литки й сталева хватка. Вступайте в бій з будь-якого приводу. Бійтеся на дуелі, адже дуелі тепер заборонено і треба бути вдвічі хоробрішим, щоб битися. Сину мій, я можу дати вам усього лише п'ятнадцять екю, цього коня й ті поради, які ви тільки що вислухали. Ваша матінка додасть іще рецепт якогось чудодійного бальзаму, що дістався їй від циганки; він гоїть будь-які рани, окрім сердечних. По змозі скористайтеся з усього цього й живіть щасливо та довго... Мені залишається сказати лише про одне: я хочу, щоб ви мали за приклад — ні, не мене, бо я ніколи не бував при дворі, а тільки добровольцем брав участь у війнах за віру. Я маю на увазі пана де Тревіля, який був колись моїм сусідом і ще в дитинстві мав честь гратися з нашим королем Людовіком Тринадцятим — хай береже його Бог! Іноді їхні ігри переходили в бійки, в яких король не завжди був переможцем. Завдяки синцям, що їх він отримав, король перейнявся великою повагою і дружніми почуттями до пана де Тревіля. Згодом пан де Тревіль випробував міць своєї шпаги вже з іншими: під час першої подорожі до Парижа — п'ять разів, після смерті старого короля й до повноліття молодого — сім разів, не рахуючи воєн та облоги міст, а з дня повноліття нинішнього короля й дотепер — не менше сотні разів! І тепер, попри всі едикти, укази та постанови, він — капітан мушкетерів, тих самих легіонерів Цезаря, яких так високо цінує король і так побоюється кардинал. А кардинала — про це знають усі — важко чим-небудь злякати. Крім того, пан де Тревіль одержує десять тисяч екю на рік, платню, якої гідний дуже великий вельможа. А починав він, до речі, як ви. Тож підіть до нього з цим листом, візьміть його життя собі за взірець і робіть те саме, що й він.

Мовивши ці слова, пан д'Артаньян-батько вручив синові листа, почепив на нього свою шпагу і, ніжно розцілувавши, благословив.

Виходячи з батькової кімнати, д'Артаньян побачив матір: вона чекала на нього з рецептом славнозвісного бальзаму, вживати який, судячи з папугних порад, юнакові, певно, доведеться частенько. На цей раз прощання було довшим і ніжнішим, ніж з батьком, але не тому, що пан д'Артаньян не любив свого сина, до того ж єдиного спадкоємця, а тому, що він був чоловік і вважав би нижчим за свою

гідність давати волю почуттям, тоді як пані д'Артаньян була жінка, та ще й мати. Вона невтішно плакала, і треба визнати, до честі пана д'Артаньяна-молодшого, що він з усіх сил намагався триматися стійко, як і личить майбутньому мушкетерові, але людська природа взяла своє, і в нього з очей теж полилися сльози, які йому пошастило — та й то з великим трудом — приховати лише наполовину.

Того ж таки дня юнак вирушив у дорогу, розбагатівши на три батькових подарунки, що про них ми вже казали: п'ятнадцять еку, коня та листа до пана де Тревіля. Поради, зрозуміло, не входили до цього списку.

З таким багажем д'Артаньян і тілесно, й духовно був точною копією героя Сервантеса, з яким ми його так вдало порівняли, коли обов'язок оповідача змусив нас намалювати його портрет. Подібно до того, як Дон-Кіхот мав вітряки за велетнів, а отару овець — за військо, так д'Артаньян кожную посмішку сприймав як образу, а в кожному погляді він убачав виклик. Тому на всьому шляху від Тарба до Менга він і на мить не розтискав кулаків, безперестанно — щонайменше разів з десять на день — хапаючись за ефес своєї шпаги. Але кулак його так і не торкнувся жодної щелепи, а шпага так і лишалася весь час у піхвах. Але це зовсім не означає, що вигляд нешасної шапки дивної масті не викликав на обличчях перехожих посмішку, скоріше навпаки. Проте перехожі не давали волі своїм веселошам, бо над цією подобизною коня подзенькувала чималих розмірів шпага і люто зиркали палаючі очі. Та коли сміх усе-таки переважав над обачністю, то перехожі — як маски в античному театрі — посміхалися лише однією половиною обличчя. Тож д'Артаньян, не кинувши й тині на власну гідність і не відступивши й кроку від приписів, що їх диктувало йому сумління, дістався злочасного Менга.

Але там, біля самих воріт «Вільного мірошника», злязачи з коня й марно сподіваючись, що хтось-таки — хазяїн, слуга чи бодай конюх — притримає його стремено, д'Артаньян помітив у відчиненому навстіж вікні нижнього поверху високого, з непривітним обличчям дворянина. Цей пихатий вельможа про щось розмовляв з двома чоловіками, які, здавалося, шанобливо слухали його.

Д'Артаньянові, звичайно, відразу спало на думку, що говорять про нього, і він наставив вухо. Цього разу він помилився тільки наполовину: говорили не про нього, а про його коня. Дворянин, певно, перелічував усі його достоїнності, а що слухачі, як ми вже казали, виявляли до промовця всіляку повагу, то раз у раз вибухали реготом. Позаяк навіть легкої посмішки було досить, щоб розгнівати нашого героя, стає цілком очевидним, як вплинула на д'Артаньяна така бурхлива веселість цих добродіїв.

А проте д'Артаньян вирішив спершу як слід роздивитися нахабу, котрий так відверто глузував з нього, і став безцеремонно розглядати незнайомого. Це був чоловік років сорока — сорока п'яти, з чорними проникливими очима, блідуватим обличчям, з виступаючим носом і чорними, старанно підстриженими вусами, вбраний у кам-

зол і фіолетові штани зі шнурами того ж кольору, без усякої обробки, лише зі звичайними прорізами, крізь які видно було сорочку. Штани й камзол, дарма що нові, були пожмакані, так, наче їх щойно вийняли з дорожньої валізи. Усе це д'Артаньян встиг помітити, бо не був позбавлений природної уважності, а ще, мабуть, завдяки інстинктивному відчуттю, яке підказувало йому, що ця людина значною мірою вплине на його майбутнє життя.

Отож тієї самої миті, коли д'Артаньян пропікав сердитим поглядом чоловіка у фіолетовому камзолі, той відпустив на адресу беарнської конячини одне зі своїх ушипливих і глибокодумних зауважень. Його слухачі знову так голосно зареготали, що навіть на обличчі незнайомого, всупереч звичці, з'явилася ледь помітна усмішка. Тепер не могло бути сумніву: з д'Артаньяна відверто глузували.

Абсолютно переконаний у правильності зробленого висновку, він на самісінькі очі насунув берет і, намагаючись наслідувати придворні манери, які завважив, спостерігаючи в Гасконі за знатними мандрівниками, ступнув уперед, поклавши одну руку на ефес шпаги, а другу — на стегно. На лихо, в міру того як д'Артаньян наближався до дверей корчми, гнів засліплював його все більше, і він, замість гордих і зневажливих фраз, якими мав намір викликати зухвальця на дуель, здобувся лише на кілька грубих слів.

— Гей, добродію! — вигукнув він, безладно розмахуючи руками. — Та ну ж бо, добродію! Авжеж, ви, що виглядаєте з-за цієї віконниці! Чи не скажете мені, що це вас так розсмішило? Можливо, тоді ми посміємося разом!

Незнайомий повільно перевів погляд з коня на вершника, ніби йому потрібен був якийсь час, аби зрозуміти, що ці гнівні докори звернуті саме до нього. Потім, коли в нього не лишилося й найменшого сумніву, брови його злегка насупились, і він, витримавши довгеньку паузу, відповів тоном, сповненим іронії та зневаги, що їх годі передати пером:

— Я не з вами розмовляю, добродію.

— Але я розмовляю з вами! — вигукнув юнак, виведений із себе цією сумішшю нахабності й гарних манер, чемності й зневаги.

Незнайомий ще якусь хвилину з усмішкою дивився на д'Артаньяна, а потім, відступивши од вікна, неквапно вийшов із дверей заїзду і попрямував до юнака, зупинившись за два кроки від нього, якраз навпроти його коня. Його спокій і глузливий вираз обличчя ще дужче розвеселили його недавніх слухачів, які так і не зрушили зі свого місця біля вікна.

Д'Артаньян, угледівши перед собою кривдника, висмикнув шпагу з піхов майже на фут.

— Цей кінь і справді жовтої масті, або, точніше, був таким колись у молодості, — продовжував свої наукові розмірковування незнайомий, звертаючись до своїх слухачів і мовби не помічаючи роздратування д'Артаньяна, хоч молодий гасконець стояв між ним та його співрозмовниками. — Цей колір, безперечно, відомий людям,

ЗМІСТ

Передмова	3
ЧАСТИНА ПЕРША	5
ЧАСТИНА ДРУГА	262
Епілог	510